

ISSN: 1300-2333

TÜRK TÜRK YURDU

TÜRK OCAKLARI MERKEZ HEYETİNİN AYLIK YAYIN ORGANIDIR

Nuri GÜRGÜR

İmralı'dan Önce - İmralı'dan Sonra

Seyfettin SAĞLAM

Çanakkale Günleri - 1915

Ömer ÇAKIR-Aziz KILINÇ

Bir Çanakkale Şehidinin Hatıra Defterinden Notlar

Fahri UNAN

Kırgızistan Mektubu 2

Orhan TÜRKDOĞAN

Bir Türkolog: Kâzım Mirşan

Nevzat GÜNDAĞ

*Grek-Rum ve Mehmet Ali Paşa İsyanlarının Yarattığı
Müsait ortamda Doğu Akdeniz'de Devletlerarası Denge Arayışları*

Temuçin ERTAN

Lozan Konferansında Türk-Sovyet İlişkileri

Osman KAFADAR

Osmanlılarda Tanzimattan Sonra Felsefe Eğitimi

Ömer ÖZCAN

Mirza Kâzım Bey Üzerine Notlar

Hüseyin TUNCER

Yüreğinin Götürdüğü Yere Git

Erdoğan ÖNDER

Kayseri'de Mandacı Romanları Ya da "HAYMATMOZ"lar

Fahri TEMİZYÜREK

*Atatürk Dönemi Türkçenin Öğretimi ile İlgili Olarak
Geliştirilen Devlet Politikaları*

Mehmet TEKİN

Mevlana Gülşeni

Ali BİRİNCİ

Ekrem Hakkı Ayverdi Bibliyografyası

MART 2000 • CİLT:20 • SAYI:151 • FİYATI: 1.000.000 TL.

TÜRK YURDU

Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin Aylık Yayın Organıdır.

Sahibi
Türk Ocakları Merkez Heyeti Adına
Nuri GÜRGÜR

Genel Yayın Müdürü
Prof. Dr. Necmettin SEFERCİOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Osman ÇAKIR

Türk Yurdu hakemli dergidir. Bilimsel makaleler en az iki alan uzmanının onay alındıktan sonra neşredilmektedir.

Büro: Yaşar GİRGIN

İdare Yeri
Sezenler Sokağı 4/12 Sıhhiye-ANKARA
Tel-Belgegeçer: (0.312) 229 69 74
Yıllık Ferdî Abone : 10.000.000 TL.

Yıllık Kurum Abonesi : 25.000.000 TL.

Yazışma Adresi
PK. 429 Kızılay-ANKARA
<http://members.xoom.com/TURKYURDU>
e-mail:turkyurdu@xoommail.com
e-mail:turky@superonline.com
Türk Ocakları e-mail: tocakgenmrk@superonline.com

Yurtdışı Abone
Avrupa Ülkeleri için: 100 DM
Diğer Ülkeler için: 60 Dolar

Abone Ücreti:
"Türk Yurdu 257311 numaralı posta çeldi" hesabına,
yurtdışı havaleler için de TC. Ziraat Bankası
Necatibey ANKARA şubesi 133527 numaralı banka hesabına
yatılarak, PK. 429 Kızılay-ANKARA adresine bilgi verilir.

Yayınlanan yazıların muhtevasına ait sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanacak yazılar üzerinde yazardan mücadele alınarak gerekli düzeltmeler yapılabilir. Gönderilen yazılar yayınlanmasın yayınlanmasın icde edilemez.

Kapak - Dizgi - Sayfa Düzeni :
Tuğra Aşans • (0312) 232 30 88

7. Devre, cilt 20 (52)
Sayı: 151(512)

Baskı
EVREN YAYINCILIK A.Ş.
Tel: 484 05 05-Ankara

İÇİNDEKİLER

İmralı'dan Önce - İmralı'dan Sonra / Nuri GÜRGÜR	2-4
Çanakkale Günleri - 1915 / Seyfettin Sağlam	5-7
Bir Çanakkale Şehidinin Hatıra Defterinden Notlar / Ömer Çakır-Aziz Kılıç	8-11
Kırgızistan Mektubu 2 / Fahri Unan	12-15
Bir Türkolog : Kâzım Mirşan / Orhan Türkdoğan	16-20
Grek-Rum ve Mehmet Ali Paşa İsyanlarının Yarattığı Müsait Ortamda Doğu Akdeniz'de Devletlerarası Denge Arayışları / Nevzat Gündoğ	21-24
Lozan Konferansında Türk-Sovyet İlişkileri / Temuçin Ertan	25-35
Osmanlılarda Tanzimattan Sonra Felsefe Eğitimi / Osman Kafadar	36-43
Mirza Kâzım Bey Üzerine Notlar / Ömer Özcan	44-45
Yüreğinin Göttürdüğü Yere Git / Hüseyin Tuncer	46-49
Kayseri'de Mandacı Romanları Ya da "HAYMATMOZ"lar / Erdoğan Önder	50-57
Atatürk Dönemi Türkçenin Öğretimi ile İlgili Olarak Geliştirilen Devlet Politikaları / Fahri Temizyürek	58-59
Mevlana Gülşeni / Mehmet Tekin	60
Ekrem Hakkı Ayverdi Bibliyografyası / Ali Birinci	61
Haberler	62-4

Türk Ocakları Merkez Heyeti

Genel Başkan : Nuri GÜRGÜR
Genel Başkan Yrd. : Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ
Genel Sekreter : Yücel HACALOĞLU
Genel Muhasip : Galip TAMUR
Genel Sekreter Yrd. : İlhan GÜLSÜN
Genel Sekreter Yrd. : Kerim ÜNAL
Üye : Em. Gen. Necati GÜLTEKİN
Üye : Acar OKAN
Üye : Prof. Dr. Celâl ER
Üye : Mehmet ŞANDIR
Üye : Doç. Dr. M. Çağatay ÖZDEMİR

Denetleme Kurulu

A. Fuat ÇAPANOĞLU
İsmet BİNARK
Hüsnü POYRAZ

Dergimize Gönderilecek Makalelerin Windows 95 / Word 6.0 - 7.0 Versiyonlarına
Göre Yazılması ve Disket Olarak Gönderilmesi Rica Olunur

Lozan Konferansında Türk-Sovyet İlişkileri

Temuçin F. ERTAN*

GİRİŞ

Devletler ve ülke coğrafyaları açısından yaklaşık 400 yıllık bir geçmişli bulunan Türk-Rus ilişkileri kısa süreler hariç, genelde gergin ve güvensiz politikaların izlendiği dönemlerden oluşmuştur. Rusya, 18.yüzyılın başlarından itibaren Büyük Petro ile birlikte, Karadeniz'de güçlenerek, boğazları ele geçirip Akdeniz'e inme politikası izlemeye başlamıştır. Çarlık Rusyası kendisi için hayati bir önem taşıyan ve bir dünya devleti olması için vazgeçilmez bir güzergah olan boğazları ele geçirmek uğruna sonsuz bir çaba ve faaliyet göstermiştir. Rusya'nın boğazları ele geçirmesine ramak kaldığı 19.yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın büyük devletleri de Rus emellerine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Özellikle İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak, Boğazları ele geçirip Akdeniz'e inme politikası karşısındaki en büyük engel olarak ortaya çıkmıştır. Bir anlamda 19. Yüzyıldan itibaren günümüze değin devam eden Türk-Rus ilişkileri, sadece iki tarafın birbirlerine karşı izledikleri politikalarla sınırlı kalmamış, diğer devletlerinin de ilgi odağı olma konumunu korumuştur.

19. Yüzyıl boyunca büyük devletlerin kendi aralarındaki çelişkilerden yararlanarak, geleneksel bir denge politikası benimseyen Osmanlı Devleti, bu sayede toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumayı başarmıştır. 1854-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, bu denge politikasının en çarpıcı sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. Yüzyılın sonlarına doğru Almanya'nın büyük bir sömürgeci güç olarak belirmesi ve İngiltere'nin çıkarlarını en fazla tehdit eden bir konuma ulaşması, İngiltere'nin geleneksel Akdeniz politikasını değiştirmesinde etkili olmuştur. Aynı dönemde Kıbrıs ve Mısır'da da boy göstererek Akdeniz'deki gücünü koruyan İngiltere, Alman yayılmacılığı karşısında Fransa ve Rusya'ya yaklaşma ihtiyacı duymuştur. İngiltere'nin değişen Akdeniz politikası doğal olarak en fazla Osmanlı Devleti'nin uluslararası pozisyonunu etkilemiştir.

Rus tehditleri karşısında İngiltere ve Fransa'dan aldığı eski desteği kaybeden ve bir anlamda yalnızlığa düşen Osmanlı Devleti, bu yeni oluşum karşısında yeni bir dengeye yönelmiş ve Almanya'ya yaklaşma ihtiyacı hissetmiştir. Osmanlı-Alman yakınlaşması, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devletini tam anlamıyla gözden çıkarmalarına ve Rusya ile başa baş bırakmalarına yol açmıştır. Osmanlı Devletinin gözden çıkarılmasının en somut örneği 1908 yılındaki Reval Görüşmesidir. İngiltere Kralı ve Rus Çarı arasında yapılan görüşmede, İngiltere Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerindeki politikasında serbest bırakmıştır. Fransa'nın da benimsediği kararlar, Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Böylece 20. Yüzyılın hemen başında Rusya, tarihsel emellerini gerçekleştirme yolunda çok önemli bir fırsat yakalamıştır.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına Almanya tarafında katılması, Reval'de alınan kararların hayata geçmesi için çok elverişli bir ortamın doğmasına neden olmuştur. Savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarla İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Türk topraklarındaki beklentilerini kağıda dökerek somutlaştırmışlardır. Ancak 1917 yılındaki Bolşevik devrim ile Çarlık rejiminin yıkılması ve yerine sosyalist bir yönetimin kurulması, Rusya'nın kendine yeni uluslararası politikalar oluşturmasına yol açmıştır. Bu yeni diplomasi döneminde de Türkiye, değişen duruma rağmen önemini korumuştur. Boğazların yine birinci planda olduğu, fakat düşmanlığının değil dostluğunun, çekişmenin değil işbirliğinin egemen olduğu bir Türk-Rus ilişkileri dönemi başlamıştır.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİ:

Yukarıda da belirtildiği gibi 1917 yılında gerçekleşen Sovyet devrimiyle birlikte Türk-Rus ilişkilerinde yaklaşık 30 yıl kadar devam edecek olan yeni bir dönem başlamıştır.

Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle birlikte, alınan savaştan çekilme kararı doğrultusunda Erzincan'da yapılan ateşkesle Doğu Anadolu'daki Rus birlikleri geri çekilmeye başlamış¹ ve 18 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Türkiye'nin doğu

* Doç. Dr. H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

¹ Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden Milli Mücadeleye), İstanbul, 1979, s. 13 ; Erzincan'da yapılan ateşkesin metni için bakınız. Yerasimos, a.g.e., s. 38-40

sınırları Türk-Rus çatışması sona ermiş ve barış kurulmuştur². Rusya'daki yeni yönetim İttifak Devletleriyle imzaladığı bu antlaşmayla, 1878 yılındaki Berlin Antlaşmasıyla ele geçirmiş olduğu Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri vermeyi kabul etmiştir.

1918 yılından 1923 yılına kadar geçen sürede iç politikadan kaynaklanan rejim kaygıları ve tarafların Batı ile olan ilişkileri Türk-Sovyet ilişkilerini belirleyen temel etkenler olmuşlardır. Rusya'da iktidara gelen Bolşevik yönetim 1918'den itibaren bir yandan ülke içinde otoritesini güçlendirmeye ve sosyalist rejimi devamlı kılmaya çalışırken, diğer yandan da Batılı devletlerin yeni rejimin yıkma girişimlerine ve yine Batı tarafından desteklenen Denikin ve Vrangell ordularına karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır³. Aynı dönemde toprakları Batılı emperyalist devletler tarafından işgal edilmiş olan Türk Ulusu da var olma mücadelesi vermeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Anadolu hareketinin de Sovyetlerde olduğu gibi iç ve dış boyutları vardır. Türk ulusu bir yandan Batılı devletlerin işgallerine karşı bağımsızlık mücadelesi yürütürken, diğer yandan hem Batılı devletler tarafından yönlendirilen ayrılıkçı azınlık gruplara karşı ülke bütünlüğü mücadelesine girişmiş, hem de monarşiye karşı ulusal egemenlik kavgası vermiştir.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, iç politikadan kaynaklanan rejim kaygıları ve Batı dünyası ile olan ilişkiler, 1918 yılı sonrasındaki (özellikle de 1918-1923), Türk-Sovyet yakınlaşmasını ve belli bir sürede de olsa işbirliği yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Ulusal kurtuluş savaşı yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcını Anadolu'daki direnişin ilk günlerine kadar götürmek mümkündür. Bu yöndeki ilk adım Sovyetlerden gelmiş ve Bolşevik temsilciler Samsun'dan Havza'ya geçmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile burada ilk görüşmeyi yapmışlardır⁴. 7 Haziran 1919'da yapılan görüşmede Sovyet yetkililer Anadolu'daki mücadeleye yardım sözü vererek, yaklaşık 30 yıl devam edecek olan dostluğun temellerini atmışlardır. Havza'da yapılan bu görüşmenin sıradan bir görüşme olmadığını ve ciddiye alınması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresinde konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamalardan anlamak mümkündür. Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmada, bir yandan Mısır, Hindistan ve Afganistan'daki ulusal kurtuluş hareketlerini destekleyen ifadeler kullanırken, diğer yandan Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'daki sosyalizm mücadelelerinden övgüyle

bahsetmiştir⁵. Bu açıklamaların pratiğe dönüşmesi ise Sivas Kongresi öncesinde Dr. Fuat Sabit'in Moskova'ya, Ömer Lütfi Bey ise Bakü'ye yeni yönetimle ilişki kurmakla görevlendirilerek gönderilmeleriyle gerçekleşmiştir⁶. Kısa bir süre sonra bu kez Halil Paşa Moskova gönderilmiş ve burada üst düzey Sovyet yetkililerle görüşmelerde bulunması sağlanmıştır⁷.

Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk yetkililerin bu tür olumlu yaklaşımlarına, Sovyet yöneticileri de aynı şekilde cevap vermişler ve Eylül 1919'da Sovyet Rusya Hariciye Komiseri olan Çiçerin, Türk işçi ve çiftçisine bir mesaj göndererek, Türk vatanının kurtarılmasının Türk işçi ve köylüsünün görevi olduğunu ve tüm dünya emekçilerinin birleşmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır⁸. Sovyet devriminin biri olan Çiçerin'in bu ifadeleri, Sovyetlerin Türk Kurtuluş savaşına karşı göstermiş oldukları ilginin oldukça üst düzeyde olduğunu kanıtlar.

Ancak aynı dönemde bu tür yakınlaşmaları fırsat bilen İstanbul Hükümeti, Anadolu hareketini gözden düşürmek ve zor durumda bırakmak için Bolşeviklik suçlamalarını gündeme getirmiştir. Bu dönemde Damat Ferit'in Bolşeviklerin akın akın Anadolu'ya geçtiklerini ileri sürmesi⁹, bu konuda dinsel inançları açısından hassas olan çevrelerin tedirgin olmasına yol açmıştır. Bu açıklamalar konusunda taban tabana zıt anlayışlara sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu farklılık kurtuluş savaşı boyunca iç ve dış politik yaklaşımlarda kendisini hissettirecektir.

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken Fuat Sabit Bey, Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi yolunda epeyce mesafe katetmiştir. Fuat Sabit Bey'in bildirdiğine göre, görüşmeler sonunda Azerbaycan Hükümeti ve Sovyet yönetimi Anadolu'daki mücadeleye yardım yapmayı kabul etmişlerdir¹⁰. Türk-Sovyet ilişkilerinin hızla gelişme seyrine girdiği günlerde İtilaf Devletleri de bu ilişkilerin daha da gelişmesini önlemek için tedbirler almaya başlamışlardır. Özellikle Sovyet Rusya'nın Kafkasya'ya inerek, Anadolu Hareketiyle bağlantı kurmasını önlemek için çaba sarfetmeye başlamışlar ve bu yönde askeri hareketlere girişmişlerdir¹¹. Batılılara göre, Sovyetler uygarlıkla

5 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, I. Cilt, İstanbul, 1969, s. 337; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. Cilt, Ankara, 1989, s. 3; Yerasimos, a.g.e., s. 107-108

6 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1969, s. 163

7 M. Taylan Sorgun, Halil Paşa, Kutülamare Kâhramanı Halil Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1972, s. 304-306

8 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), İstanbul, 1972, s. 114

9 Karabekir, a.g.e., s. 275

10 Karabekir, a.g.e., s. 342

11 Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970, s. 19

12 Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s. 22

2 Brest-Litovsk Antlaşması için bkz. Yerasimos, a.g.e., s. 44-49

3 Batılı Devletler tarafından desteklenen Beyaz Rus ordularının komutanlarından biri olan Denikin, Kuzeybatı Karadeniz'de faaliyet gösterirken, bir diğer Beyaz Rus general Vrangell ise Polonya ve Kurim'da mücadele etmekteydi.

4 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1962, s. 338; Yerasimos, a.g.e., s. 106

savaşmaktaydılar ve bu savaşlarda Türk milliyetçileriyle işbirliği yapmaktaydılar¹². Bu yüzden Sovyet Rusya ile Türkiye arasında duvar örme isteyen İtilaf Devletleri önce Gürcistan'ı, daha sonra da Menşevik Ermenistan'ın varlığını tanımlar ve Kafkas Hükümetlerini koruma yoluna gitmişlerdir¹³.

İtilaf Devletlerinin bu tür engellemelerine karşın Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşma artarak devam etmiştir. Öyle ki, sonraki günlerde Bolşevizme karşı çıkacak olan ve komünizme karşı olduğu bilinen Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta İslamiyet ile Bolşeviklik arasında paralellik kurmuş ve Türklerin işlerine karşılamanın gerektiğini ifade ederek, emperyalizme karşı işbirliği yapılması, din özgürlüğünün sağlanması, padişah ve hilafet makamının korunması gibi konulara önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir¹⁴. Kazım Karabekir Paşa'ya göre bütün bunların gerçekleştirilmesi için Bolşeviklerden yardım alınması şarttı ve hatta bir Kızıl Ordunun bile gönderilmesi gerekli idi¹⁵.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra Türk-Sovyet ilişkileri resmi bir nitelik kazanmıştır¹⁶. TBMM'nin açılmasından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği mektupla Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. 26 Nisan 1920 tarihli mektupta TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerden silah, cephane ve parasal destek istemiş ve ayrıca emperyalizme karşı ortak mücadele önermiştir¹⁷.

Bu mektuptan kısa bir süre sonra, 11 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili, Bekir Sami Bey ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey yardım ve dostluk anlaşması yapmak için Moskova'ya hareket etmişlerdir¹⁸. Bu ziyaretin asıl amacı Sovyetlerle bir dostluk anlaşması yapmak imkânını araştırmak ve ihtiyaç duyulan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmektir. Heyet henüz Moskova'ya ulaşmadan, Sovyet rejiminin başkentinde her iki ülke heyetleri arasındaki görüşmeler başlamıştır¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuyla başlayan ve gelişen görüşmeler sonucu Bakü'de Türk Komünist Fırkası Vekili olan Dr. Fuat Sabit Bey, 25 Mayıs

1920'de Sovyetlerle bir yardım anlaşması imzalamış ve bu anlaşmaya dayalı olarak silah ve para yardımı sağlanmıştır²⁰.

Bu arada 2 Haziran 1920'de Sovyet Rusya Hariciye Komiseri olan Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'ya yol aldığı cevabi mesajda, somut bir işbirliğinden söz etmemekle birlikte, ülkesinin Misak-ı Milli ilkelerini iyi karşıladığını ve Ankara Hükümetiyle siyasal ilişkiler kurulmasından yana olduğunu ifade etmiştir. Çiçerin bu mektubunda Türk tarafının ittifak teklifini nazik bir dille şimdilik reddetmiştir²¹.

1 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu halkları Kurultayı'na TBMM Hükümetinin de temsilci göndermesi ilişkilerin normalleşmesi açısından olumlu bir adım olarak görülmesine karşın, Türk tarafındaki Sovyetlerle ilgili var olan kuşku giderilmişi değildi. Mustafa Kemal Paşa bu kuşkuyu Ali Fuat Paşa ile yapmış ve olduğu bir konuşmada dile getirmiş ve bununla birlikte komünizme ve Bolşevizme karşı çıkan karşı olmayı uygun görmediğini ifade etmiştir²².

4 Ekim 1920'de Sovyetlerin ilk elçilik kurulunun Ankara'ya gelerek görüşmelere başlaması ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır²³. Hemen sonrasındaki günlerde ise Batı Cephesi komutanlığından alınan Ali Fuat Paşa da Moskova elçiliğine atanmıştır²⁴.

İlk Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'nın girişimleriyle Ankara-Moskova ilişkilerinde yakınlaşma artmıştır. 18 Şubat 1921'de Yusuf Kemal, Dr. Rıza Nur ve Saffet Arkan Beylerden oluşan Türk Heyeti Moskova'ya ulaşmış ve görüşmelere başlamıştır²⁵. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri daha sağlıklı bir zemine oturtulmuştur. Bu antlaşmayı Türk tarafı adına Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa, Sovyetler adına ise Çiçerin ve Celal Korkmazov imzalamıştır²⁶.

Moskova Antlaşmasıyla somutlaşan dostluk ortamında Sovyetler, Hariciye komiserleri Çiçerin vasıtasıyla TBMM Hükümetinin Batı ile olan ilişkilerinden duydukları rahatsızlığı dile getirmeye başlamışlardır. Özellikle Moskova'da yapılan

12 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, İstanbul, 1972, s. 295

13 Karabekir, a.g.e., s. 584-587

14 Karabekir, a.g.e., s. 614

15 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1978, s. 101

16 Yerasimos, a.g.e., s. 232; Karabekir, a.g.e., s. 626

17 Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 158; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s. 268; Yerasimos, a.g.e., s. 163

18 Karabekir, a.g.e., s. 739

19 Yerasimos, a.g.e., s. 153

20 Tunçay, a.g.e., s. 101-102

20 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 471

21 Tunçay, a.g.e., s. 104

22 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 26

23 Lord Kinross, *Atatürk. Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1978, s. 370-375

24 Yerasimos, a.g.e. s. 228; Tengirşenk, a.g.e., s. 277; Barış Antlaşmasının tam metni için bkz. Yerasimos, a.g.e., s. 314-318

25 Londra Konferansı sonrasında Bekir Sami Bey'in İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzalamış olduğu ikili antlaşmalar eşitlik ilkesine ve Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu gerekçesiyle TBMM tarafından onaylanmamıştır. Bu olay sonrasında Bekir Sami Bey Hariciye Vekilliği görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Türk-Sovyet yakınlaşmasından rahatsız olan Bekir Sami Bey'in TBMM'nin Batılı devletlerle yakınlaşmasını savunan bir devlet adamı olduğu söylenebilir.

26 Yerasimos, a.g.e., s. 326

görüşmelerle aynı günlere denk gelen Londra Konferansı Sovyet yetkililerin kuşkulanmalarına yol açmıştır. Ancak Londra Konferansından somut bir sonuç çıkmaması ve Bekir Sami Bey'in görevden alınarak²⁷ yerine Yusuf Kemal Bey'in Hariciye Vekilliğine getirilmesi Sovyet yönetimini rahatlatmıştır.²⁸

Moskova Antlaşmasının imzalanmasından yaklaşık bir ay kadar sonra ortaya çıkan Gümrü'nün boşaltılması sorunu Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir bunalıma neden olmuştur.²⁹ Uzun tartışmalardan sonra TBMM'de Gümrü'nün bir hafta içerisinde boşaltılması kararı alınmış ve sorun şimdilik çözümlenmiştir.³⁰

1921 yılının Temmuz ayına gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen bir başka gelişme ise Enver Paşa olayıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın başarısız olması veya olmadık bir zamanda Batı ile anlaşma yapması ihtimaline karşı Enver Paşa'yı yedek bir güç olarak kontrollerinde tutan Sovyetler, Türk ordusunun Sakarya Irmağının doğusuna çekilmesi üzerine³¹ Enver Paşa seçeneğine ilgilerinin artmasına yol açmıştır.³² Ancak Ankara'ya ulaşan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in girişimleri sonunda Türk-Sovyet ilişkilerindeki soğukluk giderilmiş ve yeniden dostluk mesajları verilmeye başlanmıştır.³³

Türk ordusunun Sakarya zaferini kazanmasından hemen sonra 26 Eylül 1921'de Kafkaslarötesi hükümetleriyle³⁴ TBMM Hükümeti arasındaki Kars Konferansı açılmıştır. Konferans 13 Ekimde tamamlanmış ve Türkiye'nin Doğu sınırlarını belirleyen arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır.³⁵

1922 yılının Nisan ayına değin belirli bir dengeye kavuşan Türk-Sovyet ilişkileri, Moskova'daki bazı Türk memurların casuslukla suçlanması üzerine yeniden bunalımlı bir devreye girmiştir. Olay Ali Fuat Paşa'nın Moskova'daki elçilik görevini bırakarak geri dönmesine kadar uzanmasına karşın yine de Türk-

Sovyet ilişkilerinin temelinde önemli bir değişiklik yapmamıştır.³⁶ Bununla birlikte TBMM Hükümetinin Rauf Bey'in ve Fransızların çabalarıyla Büyük Taarruz öncesinde Batılı Devletlerle diyaloga yönelmesi Türklerin Sovyetlerden uzaklaştığı şeklinde yorumlara neden olmuştur.³⁷ Bununla birlikte 16 Mart 1921-26 Ağustos 1922 tarihleri arasında, Moskova Antlaşmasından Büyük Taarruza kadar geçen dönemde Sovyetler para ve silah yardımlarını sürdürmüşler ve Türk Hükümetinin Batı'ya yaklaşmasını önlemek istemişlerdir. Milli Mücadele dönemindeki Türk-Sovyet yakınlaşması "düşmanın düşmanı dostumdur" diplomatik mantığının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Batılı devletler tarafından tehdit edilen, tehditten de öte yok edilme durumuna gelen Türkler için Sovyetlerle yakınlaşmak kaçınılmaz bir siyasi tercih olmuştur. Buna karşılık Boğazların İtilaf Devletlerinin kontrolüne girmesini kendi çıkarları açısından tehlikeli gören Sovyetler ise Türk Kurtuluş Savaşına destek vermek zorunda kalmışlardır. Kısacası Sevr Barışı her iki taraf için olumsuz hükümler taşıdığı için belli bir dönem işbirliği ortamı doğmuştur. Büyük Taarruz ile Yunan Ordusunun Anadolu'dan çıkarılmasından sonra ise Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDEKİ GELİŞMELER

Mudanya Mütarekesi sonrası ile Lozan Konferansı öncesinde geçen yaklaşık bir buçuk aylık dönemde Türkiye'nin gündemini İtilaf Devletleriyle yapılacak olan barış görüşmeleri oluşturmuştur. Öncesi ve sonrasıyla Türk dış politikasını olduğu kadar, iç politikada da kırılganlıklara, kızgınlıklara ve polemiklere neden olan Lozan Barış Konferansı, Yeni Türk devletinin iç ve dış politika tercihlerini de belirlemesi açısından son derece önemli bir diplomatik gelişme olarak tarihe geçmiştir.

Konferans öncesindeki ilk sorun barış görüşmelerinin nerede yapılacağı sorunudur. TBMM Hükümeti konferansın toplanma yeri olarak İzmir'i önermesine karşılık³⁸, İtilaf Devletleri bu teklife sıcak bakmamışlar ve davet eden taraf oldukları ileri sürerek Lozan'ı tercih ettiklerini bildirmişlerdir.³⁹

36 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, I. Cilt, İstanbul, 1957, s. 88

37 Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 88

38 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, II. Kısım, V. Kitap, Ankara, 1969, s. 109

39 Tefvik Paşa'nın konuyla ilk telgrafı Mudanya Mütarekesinin imzalanmasından hemen sonradır. 17 Ekim 1922 tarihinde Başkomutanca çekilen telgrafta; kazanılan zafer sonucu Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin kalktığı, barış konferansına her iki hükümetin de davet edilmesinin beklendiği, bunun için önemli konuların önceden konuşulması amacıyla görüşmelerin yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir. İtilaf Devletlerinin toplanacak olan barış konferansına her iki hükümeti davet etmelerinden kısa bir süre sonra Tefvik Paşa bu kez TBMM başkanlığına acele yeni bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Babali ile Büyük Millet

27 Yerasimos, a.g.e., s. 329-331

28 Karabekir, a.g.e., s. 893

29 10-24 Temmuz 1921'deki Yunan ileri hareketi sırasında Türk ordusu Yunan Kuvveleri karşısında tutunamamış ve Sakarya Irmağının doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Eskişehir, Kütahya ve Afyon Yunanlılar tarafından işgal edilmişti.

30 Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesi, Ankara'yı yeni bir Yunan saldırısına karşı savunmazsız bir duruma düşürmüştür. Ankara'nın işgal edilmesi durumunda Mustafa Kemal Paşa'nın yıpranacağını ve Kurtuluş Savaşındaki lider konumunu kaybedeceğini düşünen Sovyetler, Enver Paşa'yı Anadolu'ya sokmak için çalışmalarına hız vermişler ve Enver Paşa'yı Batum'a getirerek Sakarya Savaşının sonucunu beklemeye başlamışlardır.

31 Yerasimos, a.g.e., s. 335-336

32 Kafkaslar ötesi cumhuriyetler Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dır.

33 *Kars Antlaşması için bkz. Yerasimos, a.g.e., s. 420-425*

34 Yerasimos, a.g.e., s. 349

35 Yerasimos, a.g.e., s. 350

Böylece Türk tarafının kendi topraklarında Batılı devletler üzerinde baskı oluşturmak ve gerekirse Mustafa Kemal Paşa'nın da katılmasını sağlamak yönündeki planları suya düşmüştür. Sonuçta barış konferansının İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması taraflarca kabul edilmiştir. İkinci sorun Türk ulusunun konferansta hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorunudur. İtilaf Devletleri Mudanya Mütarekesinden hemen sonra toplanacak olan barış konferansına hem TBMM Hükümetini, hem de Osmanlı Hükümetini davet etmişlerdir⁴⁰. İtilaf Devletleri bu yolla her iki hükümet arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmayı ve Türk tarafının pazarlık gücünü azaltmayı hedeflemişlerdir.

Osmanlı Hükümeti sadrazamı Tefik Paşa'nın Konferansa katılmak için girişimlerde bulunması ve görüşmelerde TBMM Hükümetine işbirliği önermesi Ankara'daki çevreleri son derece rahatsız etmiştir. Tefik Paşa'nın bu yönde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup TBMM'nde tepkiyle karşılanmıştır⁴¹. Saltanata yakınlığıyla bilinen mebuslar tarafından bile tepkiyle karşılanan Tefik Paşa'nın bu girişimleri Osmanlı yönetimini, daha açık bir ifadeyle saltanat kurumunun varlığını tartışılır duruma getirmiştir. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle saltanatın kaldırılmasıyla ilgili verilen önerge⁴² Mecliste uzun tartışmalar sonucunda kabul edilmiş ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kurumu kaldırılmıştır⁴³. Böylece Lozan'da yapılacak olan barış görüşmelerine Osmanlı Hükümetinin katılması engellendiği gibi, bir kez daha Türk ulusunun tek temsilcisinin TBMM Hükümeti olduğu Batılı Devletlere duyurulmuştur.

Saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra 4 Kasım 1922'de Tefik Paşa da sadrazamlık makamından istifa etmiş⁴⁴ ve böylece 600 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren Osmanlı hanedanının siyasal egemenliği tarihe karışmıştır. Aynı zamanda da Lozan'da Türk ulusunun sadece TBMM Hükümeti heyeti tarafından temsil edileceği ortaya çıkmıştır.

Lozan Konferansının toplanması öncesinde Ankara'nın gündemini meşgul eden bir başka sorun,

Meclisinin konferansa davet edildiği, bu davetin Babali tarafından kabul edildiği ve TBMM'nin de kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı telgrafta Babali ile TBMM arasında bir ikiliğin ve görüş ayrılığının bulunmadığı, Babalinin de Sev'e karşı çıktığı ve zaferin kazanılmasında pay sahibi olduğu ileri sürülmüştür. Çektiği telgrafta yüksek vatan çıkarları uğruna işbirliği yapılmasının şart olduğunu savunan Tefik Paşa, memleketin geleceğinin ve hakların korunmasının görüşülmesi için TBMM tarafından atanacak bir temsilcinin gönderilmesinin gerektiği, bu olmazsa İstanbul Hükümetinin bir temsilci gönderileceği görüşünü ortaya koymuştur. Türk İstiklal Harbi, s. 108-110

40 Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili önerge Dr. Rıza Nur bey ve 78 arkadaşı tarafından verilmiştir.

41 TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, 24. Cilt, s. 314

42 İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 12. Cüz, İstanbul, 1951, s. 1742

43 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Karar No: 1947, 8. Cilt, s. 7

44 Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, I. Cilt, Ankara, 1990, s. 117

görüşmelerde TBMM Hükümeti heyetinin kimlerden oluşacağı tartışmalarıydı. Bu konuda Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey başta olmak üzere, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Fethi bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi Kurtuluş Savaşının önde gelen şahıslarının isimleri geçmekteydi. Özellikle Mondros Mütarekesini Osmanlı Devleti adına imzalamış olan Rauf Bey'in Konferansa katılmak için yoğun bir çaba sarfettiği bilinmekteydi. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında çok farklı bir isim vardı. Mustafa Kemal Paşa'ya göre konferansa katılacak Türk heyetinin başkanlığı için en uygun kişi Mudanya'da başarılı olan İsmet Paşa idi. Geleneksel Osmanlı diplomatlarının çizgisine sahip olmayan İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın katılmadığı bir konferansta, O'nun kafasındaki barışı imzalayacak ve direktiflerinin dışına çıkmayacak bir kişiydi. Mustafa Kemal Paşa'nın muhalif ikinci grup ile dirsek temasında olan Ruaf Bey'e bu konuda fazla güvendiği söylenemezdi. Ayrıca dışişleri bakanları düzeyinde toplanacak olan konferansa başbakan düzeyindeki Vekiller Heyeti Reisinin katılması diplomatik açıdan da uygun değildi. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın ağırlığını koymasıyla İsmet Paşa baş delege olarak seçildi. İkinci delege olarak Dr. Rıza Nur Bey, üçüncü delege olarak ise Hasan (Saka) Bey'in seçilmesinden son Lozan'da TBMM'nin temsil edecek olan heyet kesin şeklini almıştır⁴⁵.

GÖRÜŞMELERİN BAŞLAMASI:

20 Kasım 1922'de başlayan konferansın hemen başlangıcında İtilaf Devletlerinin üzerinde en fazla durdukları ve merak ettikleri konuların başında Türk-Sovyet ilişkileri gelmekteydi. 21 Kasım 1922'de Konferansın ikinci, görüşmelerin ilk gününde İngiliz heyeti başkanı Lord Curzon, İsmet Paşa'ya Türk-Sovyet dostluğunun "ne kadar süreceğini" sormuş ve karşılık olarak da İsmet Paşa'dan "sonsuz kadar" cevabını almıştı⁴⁶. İsmet Paşa'nın bu cevabı Türkiye'nin Lozan'da yalnız olmadığını ve güçlü bulunduğunu belirtmek için verdiği akla gelmektedir.

Bununla birlikte görüşmelerin başlamasına karşın Sovyet Rusya'nın konferansa katılıp katılmayacağı henüz kesinlik kazanmamıştı. Bu nedenle 20 Kasım 1922'de bütün delegeler Lozan'a gelmesine rağmen Sovyet heyeti hala Lozan'a gelmemişti. Sadece Sovyet Rusya'nın Roma Büyükelçisi olan Vorovski Lozan'a gelmiş ve hatta İsmet Paşa ile 22 Kasım'da bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Sovyet heyetinin Boğazlarla ilgili görüşmelere katılması için anlaşmaya varılmıştır⁴⁷. Oysa İsmet Paşa Lozan'a gelmeden önce

45 Şimşir, a.g.e., s. 123

46 İsmet İnönü, Hatıralar, I. Cilt, Ankara, 1987, s. 48; S. I. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, İstanbul, 1967, s. 186-187

47 Karl Radek, "Lozan Konferansı, 30 Kasım 1922", Internationale Presse-Korrespondenz, 30 Kasım 1922, Sayı: 227, Komintern Belgelerinde Türkiye I, Kurtuluş Savaşı ve Lozan, İstanbul, 1993, s. 75

Türkiye'deki Sovyet Elçisi Aralov'la yaptığı görüşmede de Türk tarafının Sovyetlerin sadece Boğazlarla ilgili oturmalarına katılmasını ileri sürmelerine karşılık, Sovyet elçisi konferansın tümüne katılmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşmede İsmet Paşa, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşmasını imzaladığını ve bu nedenle konferansın tümüne hasım devletlerle birlikte katılmasının uygun olmadığını söylemiştir⁴⁸. İtilaf Devletleri ise konferansın iki bölümden oluştuğunu öne sürerek, birinci bölümün doğrudan Türkiye ile yapılacak olan barış koşullarını kapsadığını, ikinci bölümde ise Boğazlar sorununun ele alınacağını savunmuşlardır. Sovyet tarafı ise bu ayrımın yapılmasının asıl amacının Boğazlar dışındaki görüşmelere kendilerinin katılmasını önlemek olduğunu ileri sürmektedir⁴⁹.

Sonuçta Türkiye'nin girişimleri ve ısrarı sonunda Sovyet Rusya'nın sadece Boğazlarla ilgili oturmalarına katılması kabul edilmiş ve Vorovski'den sonra diğer Sovyet delegesi olan Rakovski de Lozan'a ulaşmıştır. Ancak Sovyetlerin bu sonuçtan memnun olduklarını söylemek mümkün değildir. Her şeyden evvel Sovyet Rusya Hariciye Komiseri olan ve çok kısa bir süre sonra Lozan'a gelecek olan Çiçerin, ülkesinin bütün oturmalarına katılmaması yönünde alınan karara tepki göstererek, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerine konuyla ilgili nota vermiştir. TBMM Hükümetinin de haberdar edildiği bu notada Çiçerin; Sovyet Rusya'nın konferanstan uzak tutularak, Türk ulusunun haklarının İtilaf Devletleri tarafından gasp edilmediğini dile getirmiş ve bu karardan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir⁵⁰.

Bütün bunlar İsmet Paşa'ya göre Sovyetlerin memnun olmadıklarını ve Boğazlar konusunda zorluk çıkaracaklarını göstermekteydi⁵¹. Kararın kesinlik kazanmasından sonra Sovyet temsilcisi Rakovski ile görüşen İsmet Paşa, Sovyet yetkilinin sitemkar ifadeleriyle karşılaşmıştır⁵². Bütün bunlarla birlikte Sovyet Rusya'nın sınırlı da olsa görüşmelere katılması ve deneyimli politikacı Çiçerin tarafından temsil edilecek olması, o zamana kadar yalnız İsmet Paşa ile uğraşan Lord Curzon'un karşısına, bu kez Bolşeviklerin uluslararası alanda yetiştirdikleri en iyi diplomatlarının çıkmasına neden olmuştur⁵³. Bu gelişmenin Türk tarafına belli bir kazanç sağlayacağı ise bir gerçektir.

Çiçerin'in aralık ayı başında Lozan'a gelmesinden

48 Çiçerin bu notası konferansın başlaması öncesine aittir (2 Kasım 1922). Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923. I. Cilt, Kültür bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 451-454

49 Şimşir, a.g.e., s. 156

50 Şimşir, a.g.e., s. 157

51 Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943, s. 108

52 Şimşir, a.g.e., s. 159

53 Aralov, a.g.e., s. 201-202

sonra konferansa katılacak olan Sovyet Heyeti de tamamlanmıştır. Çiçerin gelmesinden sonra konferanstaki hava daha da sertleşme eğilimine girmiştir. İsmet Paşa hemen aynı günlerde Sovyetlere karşı duyulan yakınlığı diğer devletlere göstermek istercesine Sovyet Heyetine bir yemek vermiştir. Bu yemek esnasında yapılan konuşmalardan Sovyet ve İngiliz tezlerinin taban tabana zıt olduğu ve bu yaklaşımların devam etmesi durumunda konferansın kesintiye uğrayabileceği anlaşılmıştır⁵⁴.

Aslında Sovyetlerin Boğazlarla ilgili düşünceleri daha konferans öncesinde yetkililer tarafından açıkça dile getirilmiştir. Örneğin Sovyet rejiminin bir numaralı ismi olan Lenin, Boğazlar konusunda Batılı gazetecilere yaptığı açıklamada şu esasları açıklamıştır:

"1. Türk Milli isteklerinin dile getirilmesi,

2. Bizim programımız, boğazların gerek barışta, gerek savaşta bütün savaş gemileri için kapalı olması temeline dayanmaktadır. Bu sadece toprakları boğazlara bitişik olan devletlerin değil, bütün devletlerin doğrudan doğruya en yakın çıkarlarıdır.

3-Boğazlarla ilgili bizim programımız, deniz ticaret filolarının tam bir serbestliğini savunmaktadır⁵⁵.

Boğazlar konusu birinci komisyonda ilk kez 4 Aralık 1922'de görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşmeler esnasında Sovyet, Romen ve Bulgar görüşleri ifade edilmiştir. Bu görüşmelerde Çiçerin; Boğazların savaş gemilerine ve uçaklarına, ayrıca Türklerden başka herkese kapalı olması gerektiğini savunmuştur. Romanya temsilcisi ise Rusya'ya karşı güvenliğin sağlanması için uluslararası bir rejim istemiş ve hatta Ege'den Karadeniz'e kadar uzanan hattın askerden arındırılmasının gerektiğini dile getirmiştir. Bulgar temsilci ise Boğazların sadece ticaret gemilerine açık olmasını savunmuştur⁵⁶. Ortaya konulan tezler sonucu İtilaf Devletleriyle (özellikle de İngiltere) Sovyet Rusya arasındaki temel sorunun Boğazların savaş gemilerine açık veya kapalı olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır⁵⁷.

6 Aralıkta yapılan toplantıda ise bu kez Lord Curzon İngiliz projesini açıklamış ve ayrıca Sovyet önerisini tümüyle reddettiğini belirtmiştir. Curzon'un açıkladığı projeye göre; Karadeniz'den saldırıya karşı İstanbul savunulmalıydı ve Boğazlardan geçiş uluslararası bir komisyon düzenlemeliydi. Aynı projeye göre Boğazlardaki yabancı devletlerin askerleri geri çekilecekti⁵⁸.

54 Şimşir, a.g.e., s. 167-171; İnönü, a.g.e., s. 70

55 Şimşir, a.g.e., s. 171

56 Şimşir, a.g.e., s. 177-180

57 Şimşir, a.g.e., s. 177-180

58 28 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen Misak-ı Milli'nin Boğazlar ile ilgili hükmü aynen şu şekilde idi: "Makarr-ı Hilafet-i İslamiyye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükümet-i Osmaniyye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin

İlk bir aylık görüşmeler sonunda Sovyetlerin Boğazlar konusunda çok kararlı oldukları ve gerekirse bu sorun yüzünden konferansın kesilmesini dahi göze aldıkları ortaya çıkmıştır. Oysa Türkiye açısından konferansın Boğazlar yüzünden kesilmesi hem Misak-ı Milli'ye uygun değildi, hem de Türkiye'nin genel çıkarları ile uyumsuzdu. Bu nedenle konferansın kesintiye uğramasının konuşulduğu günlerde İsmet Paşa, İngiliz müsteşarıyla yapmış olduğu bir görüşmede bu konuyu gündeme getirmiş ve barıştan yana olduğunu vurgulayarak Boğazları sorun yapamayacaklarını ifade etmiştir⁵⁹.

Türkiye ve Sovyet Rusya'nın farklı konularda bulunmaları ve bundan dolayı farklı kaygılar taşımaları konferansın kesilmesi konusunda da değişik düşünceler taşımalarına neden olmuştur. Gerçekten de Türkiye için temel hareket noktası Misak-ı Milli iken, Sovyetler açısından bunun pek önemi yoktu ve onlar için Karadeniz'in güvenliği her şeyin üstünde idi. Ekonomik konularla sınırların belirlenmesinde Misak-ı Milli'ye sıkı sıkıya sarılan Türk tarafının Boğazlar konusunda bu belgenin dışına çıkması pek mümkün görünmüyordu⁶⁰. Türk tarafı için tam bağımsız ve toprak bütünlüğünü sağlamış bir ülke temel hedef iken, Sovyetler için kendi çıkarları açısından Boğazların güvenliğini sarsmayacak bir statüye kavuşması önemliydi.

Bütün bunlar sonunda Türkiye ekonomik ve mali konularla, Ermeni sorununda başarı sağlamak için İngiltere'yi anahtar ülke olarak görüyor ve bu devletin görüşmelerde tatmin edilmesi durumunda, Fransa ve İtalya'ya karşı başarı sağlanacağına inanıyordu.

8 Aralık 1922'deki görüşmelerde Türk tarafı nihayet Boğazlarla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Buna göre Boğazlar, İstanbul ve Marmara denizinin güvenliğinin sağlanması, Boğazlardan geçecek olan harp gemileri sayı ve nitelik bakımından sınırlandırılması, ticaret gemilerinin serbestçe geçebilmesi ve uluslar arası bir komisyon tarafından yönetilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca asker ve silahları arındırılması görüşü de kabul edilmiştir⁶¹. Lord Curzon Türkiye'nin Boğazların silahsızlandırılması düşüncesinden memnun olmakla birlikte, Sovyet temsilcileri için aynı durum söz konusu değildi⁶². Gerçekten de Türk tezi Sovyet yetkilileri üzerinde

soğuk düş tesiri yapmış ve büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Bu arada Lozan'da Boğazlarla ilgili olarak bu gelişmeler yaşanırken, Ankara'daki Sovyet elçisi Aralov da boş durmuyordu. Aralov, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'le yapmış olduğu görüşmede savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir⁶³. Ayrıca Türk tezinin açıklanmasından hemen sonra Sovyet Hükümeti, TBMM Hükümetine Boğazlarla ilgili bir nota vermiştir. Bu notaya göre "Boğazlar bütün savaş gemilerine kapalı olmalıdır. Buna karşılık Lozan'daki Türk Heyeti 1921 Türk-Sovyet Antlaşmasını çiğneyerek bu görüşten ayrılmak eğilimindedir. Bu durumda Lozan'daki Türk ve Sovyet heyetlerinin birlikte hareket etmeleriyle daha iyi sonuç alınabilir⁶⁴.

Aralık ayı ortalarına kadar Boğazlar konusunda Sovyetleri en fazla kaygılandıran gelişme, Karadeniz'e donanma geçirilmesi düşüncesiydi. Bunu engellemek için Lozan'da Çiçerin, Ankara'da ise Aralov yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Lozan'da İsmet Paşa, Ankara'da ise Rauf Bey, hem Türkiye'nin görüşlerini hayata geçirmek, hem de Sovyetlerle dostluğu bozmadan ve onların tepkisini çekmeden Boğazlar sorununu çözmek için çaba sarf etmekteydiler.

Bu konuda Sovyet temsilcilerle görüşen İsmet Paşa, barıştan sonra ortak bir savunma politikası izlenebileceğini ifade ederek, Çiçerin ve arkadaşlarını ikna etmeyi denemiştir⁶⁵. Aynı görüşmede Cemiyet-i Akvam'a girme konusunu da açan İsmet Paşa, Sovyet yetkililerini rahatlatmak için Türkiye'nin Cemiyet'te kendileri için de çalışacaklarını ifade etmiştir⁶⁶.

Lozan Görüşmeleri sırasında Sovyetlerin zorluk çıkardıkları konu Boğazlarla sınırlı değildir. Sovyet heyeti Boğazlar konusunda kendi isteklerinin kabul edilmesini sağlamak için Türk tarafına baskı amacıyla, Türk ulusu için son derece hassas bir konu olan Ermeni Sorununu gündeme getirerek karşı hamle yapmıştır. Buna karşılık olarak Sovyet temsilci Rakovski ile yapılan görüşme esnasında Ermeni yurdu konusu gündeme getirilince İsmet Paşa, İngilizlerin Kilikya'da Ermeni yurdu kurulması karşılığında Sovyet Ermenistan'ını Türkiye'ye teklif ettiklerini açıklamıştır⁶⁷. İsmet Paşa'nın bu cevabı Sovyetlerin Boğazlara karşılık Ermeni sorununu kullanma ve Türk Heyetini kendi taraflarına çekme girişimlerini sonuçsuz bırakmış ve bir daha Ermeni yurdu söz konusu edilmemiştir.

18 Aralık 1922'de Boğazlar komisyonunda çok gergin geçen bir toplantı daha yapılmıştır. Çiçerin bir kez

emniyeti her türlü haleden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve aradeniz boğazlarının ticaret ve münakalat-ı aleme küşadı hakkında bizimle sair bil'umum alakadar devletlerin müttefikane verecekleri karar mu'teberdir. "Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III. Cilt, Ankara, 1978, s. 20.

59 Cemil Bilsel, Lozan, II. Cilt, İstanbul, 1933, s. 377-380; Türk İstiklal Harbi, s. 142; Karacan, a.g.e., s. 147.

60 Şimşir, a.g.e., s. 184-185

61 Şimşir, a.g.e., s. 188; 207.

62 Şimşir, a.g.e., s. 192-193

63 Şimşir, a.g.e., s. 223-224

63 Şimşir, a.g.e., s. 224

64 Şimşir, a.g.e., s. 229

65 Şimşir, a.g.e., s. 248-249

66 Şimşir, a.g.e., s. 249

67 Şimşir, a.g.e., s. 250

daha Boğazların kapalı olmasının gerektiğini ifade etmişse de, Curzon bunu da sert bir biçimde reddetmiştir.⁶⁸ Bu oturumda Sovyetler Karadeniz'e donanma geçirilmesi görüşüne karşı çıkarken, Türk tarafı Boğazlar komisyonuna verdiği önemi dile getirmiş ve saldırıya uğramayacağı konusunda kesin güvenceler istemiştir.⁶⁹

Lozan'da bu gelişmelerin olduğu tarihlerde Ankara'da da Aralov Rauf Bey'le görüşmüş ve Boğazlardan savaş gemilerinin geçişine izin verilip verilmeyeceğini sormuştur. Rauf Bey Sovyet elçisine yatıştırıcı cevaplar vermeye ve onu rahatlatmayı tercih etmiştir.⁷⁰

Türk tarafının tüm olumlu yaklaşımına karşın 19 Aralık'ta toplanan Boğazlar Komisyonunda İtilaf Devletleri, Sovyet projesini ve Türk tekliflerini reddetmişlerdir. İtilaf Devletlerinin bu ödünsüz tutumu karşısında İsmet Paşa da yeni bir tavır belirlemiştir. Buna göre Türk Heyeti Boğazlardan geçiş serbestliğini kabul edecek, ancak uluslararası komisyonun görevleri konusundaki ısrarlı tutumunu sürdürecekti.⁷¹ İtilaf Devletleri ile Sovyetlerin Boğazlar konusundaki çekişmeleri konferansın ana konusu haline gelmiş ve görüşmelerin kesilmesini bile gündeme getirmiştir. Bununla birlikte Çiçerin üzerinde belli konularda anlaşma sağlanan Boğazlar sözleşmesini bu şekilde imzalamayacaklarını ifade ederek, olaya yeni bir boyut kazandırmıştır.⁷²

Konferansın Boğazlarla ilgili anlaşmazlıklar nedeniyle kesilme tehlikesine girmesi Türk Heyeti ve İtilaf Devletleri heyetlerinin bir ölçüde de yumuşamalarına ve daha uzlaşmacı tavırlar içine girmelerine neden olmuştur. Konferansın kesilmesinin sadece Sovyet Rusya'nın işine gelmesi konferansla daha doğrudan ilgili olan tarafların birbirlerine yaklaşmalarında etkili olmuştur. Bunun sonunda İsmet Paşa, İtilaf devletlerinin geçişle ilgili projelerini kabul ettiğini, ancak uluslararası komisyonun gözetimi ve denetimini kabul etmediğini bildirmiştir.⁷³ Türk-Sovyet yakınlaşmasından başından beri rahatsız olan Curzon, İsmet Paşa'nın bu konuşmasını ve teklifini uzlaşmacı bulduğunu belirterek, asıl konuda anlaşma sağladığını açıklamıştır.⁷⁴

Bu tür olumlu gelişmelere karşın yine de sorunun tamamen çözümlendiğini ve her konuda anlaşmanın sağlandığını söylemek mümkün değildir. Boğazlar komisyonunun görevlerinin yanı sıra, azınlıkların durumu, ekonomik ve mali konulardaki görüş ayrılıkları

ları yüzünden konferansın kesilme ihtimali canlılığını korumuştur. Görüşmelerin kesintiye uğraması ihtimali Ankara'da da dikkatle izlenmiş ve ciddiye alınmıştır. Bu konuda Lozan'daki Türk heyetini rahatlatmak isteyen Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, ordunun hazır bulunduğunu İsmet Paşa'ya bildirmiştir.⁷⁵

Boğazlar konusunda Türk-İngiliz heyetlerinin uzlaşma eğilimi göstermeleri, Sovyetlerin yeni konulara ağırlık vermelerine yol açmıştır. Ermeni konusunda Türkiye'yi sıkıştırmayı deneyen ancak, başarısız olan Sovyet Rusya, Arap politikası konusunda da İngilizler üzerinde baskı oluşturmak istemiştir. Bu arada Türkiye'nin hassasiyetini bile bile bir kez daha Ermeni Sorununu gündeme getirmişler ve Ermenilere Rusya'da toprak vaat etmişlerdir. İngilizlerle de ilgili olarak büyük bir Arap konfederasyonunun kurulmasının gerektiğini dile getirmişlerdir.⁷⁶

Moskova'da da Lozan'daki gelişmelerden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve 22 Aralık 1922'deki X. Sovyet Kongresinde hasta olan Lenin'in yerine katılan Kamenev burada yaptığı konuşmada; Lozan konferansının Türklerin zaferinin bir sonucu olduğunu, İtilaf Devletlerinin bu zaferi ortadan kaldıracak bir anlaşma yaptırmak istediklerini, Boğazları yabancı donanmalara açan herhangi bir anlaşmayı imzalamayacaklarını açıklamıştır.⁷⁷

Ocak 1923'e gelindiğinde konferanstaki birçok konuda en küçük bir ilerleme bile kaydedilmezken, Boğazlar konusunda Sovyetlerin tüm engellemelerine karşın belli bir uzlaşma ortamı doğmuştur. İtilaf Devletleri verdikleri son projede, Boğazların güvenliği için kesin güvenceler vermişlerdir. İsmet Paşa verilen bu güvenceler karşısında, İtilaf projesinin kabul edilmesinden yana olduğunu Ankara'ya bildirmiş ve konuyla ilgili görüş istemiştir.⁷⁸

Türk tarafının son İtilaf projesi karşısındaki olumlu tutumu, Sovyet yetkilileri yeni bir hamle daha yapmaya zorlamıştır. Ankara'da Sovyet elçisi Aralov Lozan görüşmeleriyle ilgili olarak Rauf Bey'i etkilemeye çalışırken, bu kez Lozan'da Çiçerin, Ankara'nın ticaret bürolarını engellediğini iddia ederek, konuyla ilgili şikayetlerini İsmet Paşa'ya bildirmişlerdir.⁷⁹ Aralov'a göre İsmet Paşa'nın Lozan'a gitmesinden yararlanan Rauf Bey, Sovyet ticaret temsilciliklerine zorluk çıkarmaya başlamıştır.⁸⁰ Gerçekten de daha önce de belirtildiği gibi Lozan görüşmeleri boyunca Lozan'da İsmet Paşa bir yandan İtilaf Devletleri temsilcileri, bir yandan da Çiçerin ile çekişirken, Ankara'da da Rauf Bey Sovyet Rusya'nın elçisi olan

68 Şimşir, a.g.e., s. 253-254

69 Şimşir, a.g.e., s. 254

70 Şimşir, a.g.e., s. 257

71 Şimşir, a.g.e., s. 258

72 Şimşir, a.g.e., s. 271

73 Şimşir, a.g.e., s. 273

74 Şimşir, a.g.e., s. 314-315.

75 Şimşir, a.g.e., s. 334-335

76 Şimşir, a.g.e., s. 356-357

77 Aralov, a.g.e., s. 176

78 Şimşir, a.g.e., s. 358

79 Şimşir, a.g.e., s. 367; 393-419

80 Şimşir, a.g.e., s. 367; 393-419

Aralov ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Türk tarafının kararlılığı karşısında Sovyetler üç ayrı platformda Boğazlarla ilgili isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışmışlardır. Lozan'da Çiçerin önderliğinde Sovyet Heyeti, İsmet Paşa'ya ve İtilaf Devletlerine Sovyet tezini kabul ettirmeye çalışırken, aynı günlerde Sovyet elçisi Aralov, doğrudan Türk hükümeti nezdinde çabalarını devam ettirmiştir. Bunların yanı sıra Moskova'daki üst düzey Sovyet yetkilileri ise Türk elçiliği üzerinde baskı oluşturmaya çalışmışlardır⁸¹.

Boğazlar konusunda Türkiye'nin yalnız olmadığını gören Sovyetlerin, ticari temsilcilikleri gündeme getirerek Türk yönetimini sıkıştırmaya çalışmasına, TBMM Hükümeti karşı bir hamle yaparak, bir tek Rus vatandaşı bile bulunmayan Doğu Beyazıt'taki konsolosluğun kaldırılmasını Sovyet yönetiminden istemiştir⁸². Rauf Bey'in bu konuda İsmet Paşa'dan Lozan'da bulunan Çiçerin nezdinde girişimlerde bulunmasını istemesini⁸³, Lozan'daki Türk heyetini, Sovyetler karşısında güçlü kılmak amacıyla yönelik bir girişim olarak görmek mümkündür.

Gerek Ankara'daki çabalar ve gerekse İsmet Paşa'nın Lozan'daki çalışmaları sonunda Sovyetler Doğu Beyazıt'taki konsolosluğunu değiştirmeyi kabul etmekle birlikte konsolosluğu kaldırmaya yanaşmamışlardır⁸⁴. İsmet Paşa'nın Lozan'da Çiçerin nezdinde yaptığı çalışmaları bununla sınırlı kalmamıştır. Aralov'un faaliyetlerinden Ankara'daki hükümet kadar Lozan'daki heyet açısından da rahatsız olan İsmet Paşa, Çiçerin'den Aralov'un değiştirilmesini istemiştir⁸⁵. Ancak bu istek de kabul edilmemiştir.

Türk ve Sovyet yetkililer arasında bu türden siyasi manevralar gerçekleşirken, görüşmeler de tüm hızıyla devam etmekteydi. 20 Ocak 1923'te konferansın o günkü resmi çalışmaları sona erdiğinde, Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya sınırı, tazminat ve tamirat bedeli ve mali konulardaki anlaşmazlıkların çözümünde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir⁸⁶.

İsmet Paşa, Ankara'ya çekmiş olduğu telgrafta Boğazlar sorununu çözülmemiş konular arasında göstermemiş olmasına karşın, Çiçerin'e göre sorun halen askıdaydı ve henüz çözüme kavuşturulamamıştı⁸⁷. Çiçerin bu tavrının Boğazlar konusundaki

Türk-İngiliz anlaşmasını sonuçsuz bırakmak amacıyla yapılan son bir çaba olduğu söylenebilir. Kaldı ki bir Sovyet yaklaşımına göre; Türkler Lozan'a bir emperyalisti başka bir emperyaliste karşı kullanmak amacıyla gelmişlerdi, ama sonuçta kendileri oyuncak duruma düşmüşlerdi. Yine aynı görüşe göre bunun temel nedeni de Türk yönetiminin ulusal bağımsızlığı kazanmak için devrimci mücadele yerine, İngiliz-Fransız kavgasına umut bağlamış olmalarıydı⁸⁸. Bu anlayış Sovyetlerin Lozan konferansına bir barış imzalamaktan çok, Türk Hükümetinin Batı'ya yaklaşmasını önlemek amacıyla katıldıklarını açıkça göstermektedir.

Boğazlar konusunda Türk-İngiliz yakınlaşması konferansın bütününe damgasını vuramamıştır. Diğer konularda anlaşmazlıklar görüşmeleri çıkmaza sokmuş ve konferans dağılma noktasına gelmiştir. Boğazlar dışındaki diğer konularda ciddi bir ilerleme kaydedilememesi üzerine görüşmeler 4 Şubat 1923'de kesilmiştir⁸⁹.

KESİLME DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ ÖNEMLİ OLAYLAR VE KONFERANSIN YENİDEN TOPLANMASI İÇİN YAPILAN GİRİŞİMLER:

Tüm çabasına rağmen konferansın kesilmesini engelleyemeyen Türk heyeti de diğer heyetler gibi kısa bir süre sonra Lozan'dan ayrılmıştır. Türk heyetinin Lozan'ı en son terk eden heyet olması, dünya kamuoyuna barıştan yana olunduğunun kanıtlanması ve barışı engelleyen bir tutum izlenmediğinin gösterilmesi açısından önemlidir.

Konferansın kesintiye uğradığı 4 Şubattan ikinci dönem görüşmelerinin başladığı 23 Nisana kadar geçen sürede Türk iç politikasında Lozan'la doğrudan ya da dolaylı ilgili olan çeşitli olaylar meydana gelmiştir.

Bunların ilk ikisi yaklaşık aynı tarihlerde gerçekleşen İzmir'deki İktisat Kongresi ve Meclis'te konferansla ilgili olarak yapılan görüşmelerdir. 17 Şubat - 7 Mart tarihleri arasında toplanan İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye karşı olunmadığı vurgulanarak, bu konuda Batı'ya bir mesaj verilmişse de, ekonomik bağımsızlığın önemi de dile getirilerek, kapitülasyonlar konusundaki kararlılık bir kez daha ortaya konulmuştur⁹⁰.

27 Şubatta Mecliste başlayan Lozan konferansı ile ilgili görüşmeler ise 7 gün devam etmiş ve görüşmeler

81 Şimşir, a.g.e., s. 419; 441

82 Şimşir, a.g.e., s. 441

83 Şimşir, a.g.e., s. 448

84 Şimşir, a.g.e., s. 467

85 A.M. N. Roy, "Lozan Konferansı. 12 Şubat 1923, Internationale Press Korrespondenz, Sayı: 28, 12 Şubat 1923, Komintern Belgelerinde...", s. 163-164

86 İnönü, a.g.e., s. 95; Karacan, a.g.e., s. 216

87 Geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923. İzmir, Ankara, 1968

88 Bu grubun önde gelenlerinden olan Sırrı, Ali Şükrü, Yusuf Ziya ve Durak Beyler Lozan'dan dönen Türk heyetine ağır eleştiriler yöneltmişlerdir.

89 Lozan Konferansı ile ilgili görüşmeler için bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, III. Cilt, s. 1305-1327

90 TBMM Gizli Celse Zabıtları, IV. Cilt, s. 173

boyunca muhalif İkinci Gruba mensup milletvekilleri⁹¹ Türk heyetini, hükümeti ve Müttefiklere verilen barış projesini yoğun bir şekilde eleştirmişlerdir⁹².

Görüşmeler esnasında Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, tümüyle heyet ve hükümetin yanında yer almış ve desteğini açık bir biçimde ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, heyet üzerinde eleştirilerin yoğunlaşması üzerine heyetin Meclise değil, hükümete karşı sorumlu olduğunu belirterek, İkinci Grubun saldırılarına son vermiştir⁹³.

Meclisteki görüşmelerin son günü İtilaf Devletlerinin verdiği barış projesinin reddedilmesi ve barış için heyete yeniden yetki verilmesi konularını kapsayan iki maddelik teklif kabul edilmiştir⁹⁴.

Ankara Meclis görüşmeleri, İzmir'de İktisat kongresi devam ederken, Avrupa'da konferansın yeniden toplanması için çalışmalar da başlamıştı. Konuyla ilgili olarak ilk olarak Lord Curzon ile Fransa elçisi arasında bir görüşme yapılmış ve bu görüşmede konferansın İstanbul veya Lozan'da tekrar başlaması için fikir birliğine varılmıştır. Ancak İtalyanlar İstanbul fikrine karşı çıkmışlar ve görüşmelerin yeniden Lozan'da toplanması gerektiğini ifade etmişlerdir⁹⁵.

Ankara'da ise Meclisteki tartışmaların bitmesinden sonra konferansla ilgili çalışmalara başlanmıştır. Hazırlanan barış projesi 8 Martta Batı devletlere bir nota ile bildirilmiştir. Bu projeye göre; Musul sorunu Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içinde çözümlenecek, anlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktır. Karaağaç Yunanistan'a terk edilecektir. Boğazların statüsü ve azınlıkların durumunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Borçların ödenmesi konusunda Türkiye'nin tutumunda bir değişiklik yoktur⁹⁶.

Bu projeden de anlaşıldığı gibi Boğazlar konusunda Türkiye ile Müttefikler arasında görüş ayrılığının kalmaması ve sorunun çözüme kavuşturulmuş olması Sovyet Rusya açısından ikinci dönem görüşmelerinin önemini ortadan kaldırmıştır.

İngiltere ve müttefikleri 8 Mart tarihli Türk notasına 28 Martta cevap vermişler ve görüşmelerin 23 Nisanda yine Lozan'da başlayacağını bildirmişlerdir⁹⁷.

Görüşmelerin yeniden başlamasının kesinleşmesinden sonra Lozan'a gidecek olan Türk heyetini

91 TBMM Gizli Celse zabıtları, IV. Cilt, s. 190

92 Tan, 6 Mart 1923

93 İnönü, a.g.e., s. 105

94 Bilsel, a.g.e., s. 109; Karacan, a.g.e., s. 229

95 Nutuk, II. Cilt, s. 727-728

96 Geniş bilgi için bkz. Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 25. Cilt, Sayı: 4, 1970, s. 295

97 Bu projenin hayata geçmesi Türkiye'nin Musul görüşmelerinde başarılı olmasına bağlı idi.

gerek görüşmeler sırasında gerekse muhalif ikinci gruba karşı güçlendirmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

Bunların ilki TBMM'nin 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararı almasıdır⁹⁸. Böylece heyet muhalif ikinci grubun baskısından kurtarılmış ve yapılacak olan köklü düzenlemeler için daha uygun bir meclisin yolu açılmıştır.

İkinci adım 9 Nisanda Amerikalı Chester grubuna madenler, petrol yatakları, demiryolları ve limanlar konusunda bir ayrıcalığın tanınmasıdır⁹⁹. Özellikle Musul petrolleriyle ilgili olan bu proje sonunda Türk tarafı, A.B.D.'nin desteğini kazanmak istemiştir. Sovyetlerin etkili olamayacağı ve muhtemelen de ilgi göstermeyecekleri bir konferansta böylesi bir destek Türk tarafı oldukça önemli bir hale gelmiştir. Verilen imtiyaz sonunda A.B.D. barış konferansı ile doğrudan ilgili duruma gelmiştir¹⁰⁰.

LOZAN KONFERANSININ İKİNCİ DÖNEMİ VE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ:

İkinci dönem görüşmeleri birinci dönemin aksine fazla heyecanlı ve hararetle başlamamıştır. Bunda en büyük etken İngiltere'nin ilk dönemde istediklerini büyük ölçüde elde etmesi ve ikinci döneme fazla ilgi göstermemesidir¹⁰¹.

İngiltere'nin istediklerini alması ve Sovyet Rusya'nın hayal kırıklığı ikinci dönem görüşmelerinin Türkiye, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında ağırlıklı olarak geçeceğini göstermiştir. 23 Nisanda başlayan görüşmelere Sovyet temsilciler gelmemişlerdir. Bununla birlikte Ankara-Moskova ilişkileri tamamen kesilmemiştir. Türkiye, bu dönemde de Boğazlarla ilgili nihai karar verilirken Sovyet heyetinin Lozan'a çağırılmasını savunmuştur¹⁰². İsmet Paşa'nın Lozan'dan bildirdiği görüş, Ankara'da kabul görmüş ve konu ile ilgili açıklamalar Moskova'ya yapılmıştır¹⁰³. Ancak Sovyetler bu isteğe sıcak bakmamışlar ve her fırsatta Lozan'daki kırınglıklarını dile getirmekten geri durmamışlardır. Ayrıca Boğazlarla ilgili ciddi bir görüş ayrılığının olmaması nedeniyle müttefikler de bu teklife sıcak bakmamışlardır. İtilaf Devletlerine göre Boğazlar Sorunu çözümlendiğine göre Sovyetlerin konferansa katılmalarına gerek yoktur.

Boğazlar konusunda etkili olmayan Sovyetler ise ticaret görüşmeleri sırasında zorluk çıkarmaya başlamışlardır. Lozan konferansı ile aynı tarihlere

98 Karacan, a.g.e., s. 235

99 Şimşir, a.g.e., II. Cilt, s. 205

100 Şimşir, a.g.e., s. 213

101 Şimşir, a.g.e., s. 214

102 Şimşir, a.g.e., s. 218

103 Şimşir, a.g.e., s. 234

rastlayan Türk-Sovyet ticaret görüşmelerinde, Sovyet temsilci Boğazlardan geçecek Sovyet gemilerine en çok kayırlan ülke hakkı tanınmasını istemiş ve bu olmazsa Lozan'da Türkiye'ye yardımcı olamayacaklarını ifade etmiştir¹⁰⁴.

25 Mayıs'ta yapılan görüşmeler sırasında İsmet Paşa'nın Boğazlarla ilgili görüşmelere Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın çağrılması teklifi, İngilizler tarafından sadece imzaya davet edilmeleri şeklinde kabul edilmiştir¹⁰⁵. İsmet Paşa'nın bu son gayretine karşın Sovyetler yine de ikinci dönem görüşmelerine resmen davet edilmemişlerdir¹⁰⁶. Bununla birlikte Roma'daki Sovyet temsilci Vorovski Lozan'a gelmiş ve resmen davet edilmeyle beklemeğe başlamıştır.

Ancak Lozan'da bulunan Sovyet temsilci Vorovski'nin öldürülmesi üzerine¹⁰⁷ Sovyet Hükümeti Lozan Konferansına katılmayacağını resmen açıklamış ve bu konudaki sorun da böylelikle çözümlenmiştir¹⁰⁸. Bundan sonra gerek Boğazlar sorunu ve gerekse Sovyetlerin konferansa katılması konusu Lozan'daki taraflar arasında ciddi bir tartışma konusu olmaktan çıkmıştır.

Türkiye'nin Fransa, İtalya ve Yunanistan ile yoğun çekişme içine girdiği ikinci dönem görüşmelerinde Temmuz ayına gelindiğinde ilerleme kaydedilmiş ve sonuçta son pürüzler de giderilmiştir. Sovyetler 19 Temmuz'da Boğazlarla ilgili sözleşmeyi imzalamak için Lozan'a çağırılmışlarsa da, Lozan'a temsilci göndermeyeceklerini ve anlaşmayı İstanbul'da imzalayacaklarını bildirmişlerdir¹⁰⁹.

Sonuçta Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve gerek Türk-Batı ve gerek Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu antlaşmada Türk-İngiliz-Sovyet Rusya arasında ciddi tartışmalara neden olan ve sonuçta 24 Temmuz'da kesin şeklini alan 20 maddelik Boğazların Statüsü ile ilgili belgeye göre; İtilaf Devletlerinin işgali tümüyle kalkacak ve Boğazlar Türkiye'nin başkanlığındaki uluslar arası bir komisyon tarafından yönetilecekti. Bu komisyonda Türk temsilcinin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın temsilcileri bulunacaktı. Ayrıca Çanakkale mıntıkasında sahilden 20 kilometrelik bir bölge ile İstanbul Boğazının her iki tarafının 15 kilometrelik mıntıkası asker ve silahtan arındırılacaktı¹¹⁰.

SONUÇ:

Boğazlar, Türk egemenlik alanında bulunmasına karşın Türkler kadar İngilizler ve Rusların da ilgisini çekmiştir. Gerek 19. Yüzyıl boyunca, gerekse Kurtuluş Savaşı ve Lozan Konferansı sırasında İngiliz-Rus ilişkilerini belirleyen temel etkenlerden biri Boğazların statüsü olmuştur. Bu nedenle Lozan'da Türk tezinden çok, İngiliz ve Rus tezlerinin çatıştığını ve görüşmelerin seyrini belirlediğini söyleyebiliriz. Türkiye ise her zamanki gibi sorunu kendi çıkarları çerçevesinde ele alarak, geleneksel denge siyaseti çerçevesinde çözmeye çalışmıştır.

Lozan Konferansı sırasındaki görüşmeler ve bu görüşmeler sonunda imzalanan antlaşma, Türkiye açısından iç ve dış politikada etkisini günümüze değin devam ettiren sonuçlar doğurmuştur. Lozan'daki Türk-Sovyet diyalogu da aynı bağlamda devam etmiştir.

Lozan Görüşmeleri sırasında Türk heyeti Sovyet tezleriyle ilgili olarak geliştirdiği tavır, Türkiye'nin gelecekte kaderini bu ülke ile birlikte belirleme kararında olmadığını göstermiştir. 1856 yılındaki Paris Antlaşmasıyla Avrupa devletler hukukundan yararlanmaya başlayan ve Avrupa ailesinin bir üyesi konumuna gelen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına girerek bu aileden bir anlamda kopmuş oluyordu. Şimdi Lozan Barışıyla Türkiye, Avrupa ailesine yeniden katılma yoluna ilk ciddi adımını atmıştı.

Türkiye'nin Lozan Görüşmeleri sırasında gündeme gelen ve konferansı yoğun bir şekilde meşgul eden Boğazlar konusunda İngiliz tezi destekleyerek yeni bir dış politikanın da mesajını vermiştir. Bununla birlikte 1919'larda başlayan ve yeni bir anlayışla gelişen Türk-Sovyet ilişkilerindeki dostluk rüzgarları, yeni dönemde de esmeye devam etmiştir. Her ne kadar Lozan Konferansı sonuçları itibarıyla hem Türkler, hem de Sovyetler açısından kısmi bir memnuniyetsizlik yaratmışsa da, iki ülke bu aşamada birbirlerini gözden çıkaracak bir tutum içine girmemişlerdir.

Ancak Lozan'da Sovyetlerin istediği biçimde çözümlenemeyen Boğazlar Sorunu, sonraki yıllarda da Sovyet Rusya'nın ilgi odağı olma konumunu korumuştur. Öyle ki, 1945'lere kadar devam eden Türk-Sovyet dostluğu, Boğazların yeniden güncelleşmesiyle bozulma sürecine girmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşından hemen sonraki günlerde kısa süreli bir yalnızlığa düşmesinden yararlanan Sovyet Rusya, Lozan'ın acısını çıkartırcasına Boğazları yeniden gündeme getirmiştir. Bu yaklaşım Sovyet Rusya'nın geleneksel Rus emellerinden vazgeçmediğini ve Boğazların statüsünü belirleyen Lozan ile Montreux belgelerinden memnun olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye, Lozan'da Batı ile diyalog kapısını aralarken, Sovyet Rusya ile tam aksi olarak gelecekte ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgili olarak farkında olmadan ilk adımı da atmış oluyordu.

104 Şimşir, a.g.e., s. 294

105 Şimşir, a.g.e., s. 363

106 Şimşir, a.g.e., s. 586-594

107 İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt, Ankara, 1983, s. 140-152